

“Prenga xascú ço qui millor li és de mon dit”.
Creació, recepció i representació de la
literatura medieval

Coordinat per MERITXELL SIMÓ

Edició de GEMMA AVENOZA, ANTONIO CONTRERAS, GLÒRIA SABATÉ i LOURDES SORIANO

cilengua

SAN MILLÁN DE LA COGOLLA
2021

Todos los artículos publicados en esta obra han sido sometidos a un proceso de evaluación por pares.

COMITÈ CIENTÍFIC

Vicenç Beltran Pepió (Sapienza Università di Roma)
María del Rosario Aguilar Perdomo (Universidad Nacional de Colombia)
Carmen Elena Armijo Canto (Universidad Nacional Autónoma de México)
Anna Bognolo (Università di Verona)
Gloria Chicote (Universidad Nacional de La Plata)
María Luzdivina Cuesta Torre (Universidad de León)
Isabel de Barros Dias (Universidade Aberta de Lisboa)
María Xesús Lama López (Universitat de Barcelona)
Susan L'Engle (Saint Louis University, Vatican Film Library Department)
Pilar Lorenzo Gradín (Universidade de Santiago de Compostela)
José Manuel Lucía Megías (Universidad Complutense de Madrid)
Anna Maria Mussons (Universitat de Barcelona)
Maria Ana Ramos (Universität Zürich)
Rafael Ramos Nogales (Universitat de Girona)
Harvey L. Sharrer (University of California Santa Barbara)
Albert Soler Llopart (Universitat de Barcelona)
Lourdes Soriano Robles (Universitat de Barcelona)
Cleofé Tato García (Universidade da Coruña)

COMITÈ ASSESSOR

María del Rosario Aguilar Perdomo, Mariña Arbor, Anna Alberni, Carmen Elena Armijo Canto, Carme Arronis, Fernando Baños, Vicenç Beltran, Hugo O. Bizzarri, Julia Butiñá Jiménez, José Manuel Cacho Bleuca, Mariano de la Campa, Isabel Clúa Ginés, Márcio Ricardo Coelho Muniz, Esther Corral, María del Mar Cortés Timoner, María Luzdivina Cuesta Torre, Antonio Chas Aguión, Isabel de Barros Dias, Charles B. Faulhaber, Anna Fernández, Aviva Garribba, Fernando Gómez Redondo, Helena González, Daniel Gutiérrez Trápaga, Alejandro Higashi, María Xesús Lama López, Magdalena León, Karla Xiomara Luna Mariscal, Lluïcia Martín Pascual, Josep Lluís Martos, Rafael M. Mérida Jiménez, Annalisa Mirizio, Filipe Alves Moreira, Anna Maria Mussons, Veronica Orazi, Gemma Pellissa, Óscar Perea Rodríguez, Joan M. Perujo, Isabel de Riquer, Rafael Ramos, Antoni Rossell, María Sanz, Joseph T. Snow, Harvey L. Sharrer, Isabella Tomassetti, Gema Vallín Blanco, Aurelio Vargas Díaz-Toledo, Andrea Zinato

© Cilengua. Fundación San Millán de la Cogolla

© de la edición: Meritxell Simó, Gemma Avenozza, Antonio Contreras, Glòria Sabaté, Lourdes Soriano

© de los textos: su autor

I.S.B.N.: 978-84-18088-13-1

D. L.: LR 1031-2021

THEMA: DCF, DCQ, DSG, DSBB, DSC, DSK, HBLC1

Impresión y maquetación: Solana e Hijos Artes Gráficas, S.A.U.

Impreso en España. Printed in Spain

A la memòria de Gemma Avenoza

“ALGUNS FRAGMENTS DUEN A ROMA”: *FRAMMENTI I, BUSTA 4.E* (ROMA, BIB. VALLICELLIANA). EL TESTIMONI CATALÀ MÉS ANTIC DE LA VIDA I TRÀNSIT DEL GLORIÓS SANT JERONI (s. XIV)¹

J. Antoni IGLESIAS-FONSECA
Universitat Autònoma de Barcelona

In memoriam Curt Wittlin

Resum: D'acord amb l'edició canònica de la compilació catalana coneguda amb el nom de *Vida i trànsit del gloriós Sant Jeroni* es coneixen 2 manuscrits i 2 edicions incunables. L'original llatià va ser escrit al convent de Santa Maria Maggiore a Roma, poc després del 1291, i va tenir una difusió àmplia (més de 400 mss. coneguts i 36 incunables conservats amb traducció a nombroses llengües). Les dades lingüístiques insinuen que la traducció catalana devia ser obra d'un monjo valencià del qual desconexim tot (nom, data, lloc). El dos manuscrits catalans coneguts fins ara, el Madrid, BNE MSS/8267 i el Ms. 76 CRAI-BR.UB (Barcelona) [mss. M i B de Wittlin], serien dos testimonis tardans del s. xv. A la Biblioteca Vallicelliana de Roma (*Frammenti I, busta 4.e*), es conserva un petit fragment (160 x 55 mm) els trets paleogràfics i codicològics del qual remeten al s. xiv. Es tractaria del testimoni català més antic conegut fins ara d'aquest text. *Roma, caput mundi*.

1. L'autor d'aquesta aportació hauria volgut participar en el volum *Studia Mediaevalia Curt Wittlin dicata*, eds. Lola BADIA - Emili CASANOVA - Albert HAUF, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015, però en vaig conèixer l'existència massa tard per poder incloure-la-hi. Aprofitem ara l'oportunitat d'aquestes actes per rendir un petit homenatge al professor Wittlin, traspasat pocs dies després de la celebració d'aquest XVIII Congrés Internacional de l'AHLM (vid. una «Nota biogràfica i bibliogràfica» per August BOVER I FONT dins *Studia Mediaevalia*, ob. cit., pp. 9-27). Aquest treball s'ha desenvolupat dins la *Red de Excelencia MEDBOOKWEB* (FFI2015-69029-REDT) i és resultat, també, dels projectes de recerca HUM2007-61471 *Retazos de cultura escrita. Fragmentos y membra disiecta de códices en Cataluña* y FFI2011-29719-C02-02 *Retazos de cultura escrita. Fragmentos y membra disiecta en la Cataluña central*. Agraïm així mateix la col·laboració del personal de la Biblioteca Vallicelliana de Roma, de l'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo (ISIME) i del Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació. Biblioteca de Reserva- Universitat de Barcelona (CRAI-BR.UB) per tot l'ajut rebut.

Paraules clau: Sant Jeroni, fragment, s. XIV, Roma, Vallicelliana.

Abstract: According to the canonical edition of the Catalan compilation known as *Vida i trànsit del gloriós Sant Jeroni*, we know of two manuscripts and two incunabula. The Latin original was written at the convent of Santa Maria Maggiore, Rome, short after 1291, and was widely spread (more than 400 known manuscripts and 36 incunabula have been preserved with translations into numerous languages). The linguistic data suggest that the Catalan translation would have been the work of a Valencian monk, of whom no other details are known. The two Catalan manuscripts known to date, Madrid, BNE MSS/8267 and Ms. 76 CRAI-BR.UB (Barcelona) [mss. *M* and *B* in Wittlin] would be two late witnesses of the 15th century. In the Biblioteca Vallicelliana, in Rome (*Frammenti I, busta 4.e*), is a small fragment (160 x 55 mm), the paleographic and codicological traits of which take us to the 14th century. It could be the most ancient testimonial of this text in Catalan known to date. *Roma, caput mundi*.

Keywords: St Geronimo, fragment, 14th century, Roma, Vallicelliana.

1. LA VIDA I TRÀNSIT DEL GLORIÓS SANT JERONI: ELS MANUSCRITS CONSERVATS

La *Vida i trànsit del gloriós sant Jeroni* forma part de l'antiga i nombrosa tradició textual hagiogràfica en català, el contingut de la qual excedeix els límits d'aquesta contribució.²

L'original llatí del text que ens ocupa hauria estat escrit al convent de Santa Maria Maggiore a Roma, poc després del 1291, i va tenir una difusió àmplia: els més de 400 manuscrits coneguts, els 36 incunables conservats i la traducció a nombroses llengües, entre les quals la catalana, en són una bona prova. D'acord amb l'edició canònica de la compilació catalana coneguda amb el nom de *Vida i trànsit del gloriós Sant Jeroni* es coneixen 2 manuscrits catalans i 2 edicions incunables.³

Segons Wittlin, la llengua suggereix que la traducció catalana l'hauria feta un monjo valencià del qual desconexem les dades essencials (nom, data, lloc). El dos manuscrits catalans coneguts fins ara, el Madrid, Biblioteca Nacional de España

2. Una bona aportació és el portal 'Hagiografia Hispànica' dins la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, amb una part dedicada a l'hagiografia hispànica i una altra a la catalana: <http://www.cervantesvirtual.com/portales/hagiografia_catalana_cat> [15/10/2019].
3. Remetem a Jeroni d'ESTRIDÓ, *Tres epístoles sobre la Vida i Trànsit del gloriós Sant Jeroni*, ed. Curt WITTLIN, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, per al detall sobre la tradició textual de l'obra llatina i les seves traduccions. Citem sempre per aquesta edició.

(BNE) MSS/8267 i el Ms. 76 del CRAI-BR.UB (Barcelona), que corresponen als mss. anomenats M i B en l'edició de Wittlin, serien, tots dos, del «segon terç del segle xv»; estan escrits en paper i elaborats, respectivament, per un «copista no professional» que «escriu en lletres gòtiques molt grasses» i per un altre amb una «grafia caòtica, [amb una] escriptura ja no gòtica però encara no humanística». En qualsevol cas, segons semblen coincidir altres fonts (que presentem més endavant en parlar de cadascun dels mss. que l'han transmès), serien dos testimonis tardans del s. xv. A la seva edició Wittlin, però, no segueix cap dels dos mss. catalans (el ms. *M*, al seu parer, derivaria de una còpia, avui perduda, de l'original de la traducció, mentre que el ms. *B* es basaria directament en l'original), sinó que opta per «editar fidelment l'incunable del 1492 i indicar en les notes totes les variants de *M* i *B* que, potser, conserven la lliçó de l'original». En concret, l'edició es basa en la primera edició incunable de la nostra obra, impresa a Barcelona el 1492 per Pere Posa. L'objectiu de Wittlin és «presentar un text que faciliti reviuir les impressions dels lectors de l'incunable del 1492, ço és un text autèntic, sense voler restituir l'original escrit pel traductor o corregir la traducció amb l'ajuda del text llatí editat».⁴ Estem, doncs, al nostre entendre, lluny d'una edició crítica *stricto sensu*. Una segona impressió del 1493, obra de l'editor Pere Miquel, és una còpia literal de la de Posa, la qual cosa sembla demostrar que va tenir un èxit immediat.

1.1. *El ms. M: Madrid, BNE MSS/8267*⁵

Curt Wittlin el considera el més antic dels dos manuscrits conservats, «del segon terç del segle quinze», és a dir, entre 1433-1466.⁶ Es tractaria d'una «escriptura d'un copista no professional en lletres gòtiques molt grasses». Una de les primeres descripcions codicològiques del ms. *M*, deguda a Domínguez Bordona,

4. Totes les cites remetien a l'edició esmentada de WITTLIN, *Tres epístoles sobre la Vida*, ed. cit., pp. 26, 27 i 28-30, respectivament.
5. Es pot aconseguir una reproducció digital tant del Madrid, BNE MSS/8267, com d'un exemplar de l'incunable barceloní de 1492 de Pere Posa conservat en aquesta biblioteca (INC/2468 BNE) en el portal <<http://www.bne.es/es/Catalogos/BibliotecaDigitalHispanica/Inicio/>> [15/10/2019], introduint el terme de cerca “Vida de Sant Jerònim”. Amb el mateix terme de cerca o a partir de la referència “manid 1307” és recomanable la consulta del portal Bibliografia de Textos Catalans Antics = BITECA. *Bibliografia de Textos Antics Catalans, Valencians i Balears*, dirs. Gemma AVENOZA, Lourdes SORIANO i Vicenç BELTRAN, Berkeley, The Bancroft Library. University of California Berkeley 1997—, <http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/searchwork_ca.html> [15/10/2019], que conté una descripció exhaustiva del contingut del text així com multitud de referències conegudes sobre aquest ms. fins el 2014.
6. Per a les observacions paleogràfiques i codicològiques de WITTLIN sobre aquest manuscrit: *Tres epístoles sobre la Vida*, ed. cit., pp. 26-27.

recull una vaga referència a «letra del siglo xv»⁷ i unes dècades més tard el *Inventario general de manuscritos de la BNE* també hi insisteix: «siglo xv».⁸

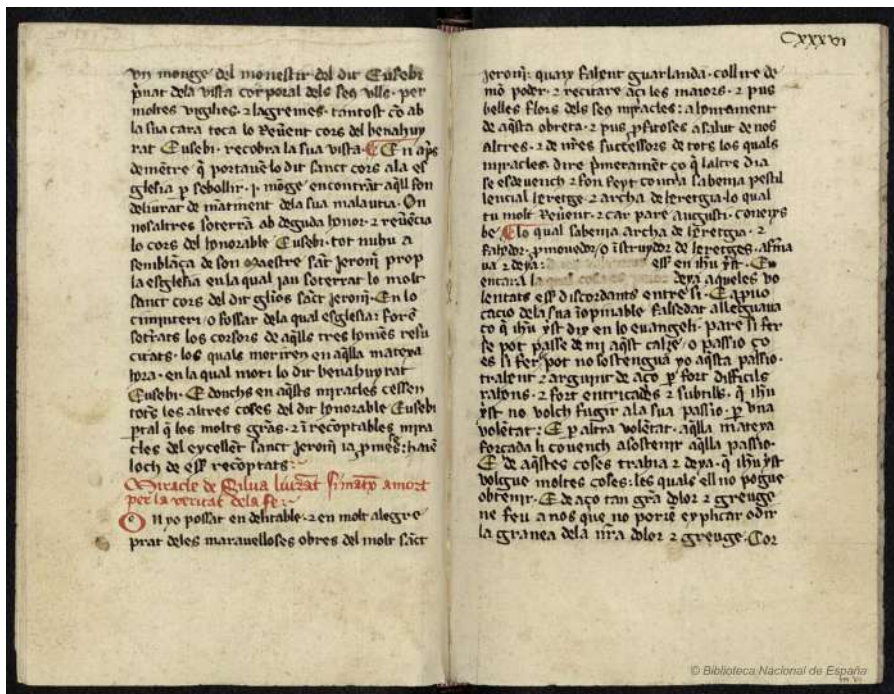

Fig. 1. Madrid, BNE MSS/8267, fols. 135v-136r (ms. M ed. C. WITTLIN) © BNE

En paper gruixut, els 178 folis amiden 223 x 142 mm, amb una caixa d'escriptura de 152 x 96 mm. El text, a línia tirada, es distribueix en cada plana en 24 línies, però n'hi poden arribar a haver 28 (imatge 1).

A la part superior del verso del darrer foli del ms., el 178v, una mà diferent de la del copista va apuntar el següent: «Aquest libre és del monastir de Sant Jeronim de la Vall de Ebron situat sobre Barchinona» (imatge 2). Si acceptem aquesta atribució, datable a finals del s. xv o principis del xvi, el manuscrit hauria estat propietat del monestir barceloní de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron, ales-

7. Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Blass S. A. Tipográfica, 1931, p. 68.
8. *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional. XII (7001-8499)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1988, pp. 287-288.

hores situat a un dels puigs a prop de la ciutat i que va ser fundat el 1393 per la reina Violant de Bar. Diferents fonts arxivístiques i documentals permeten afirmar que cap al 1430 aquest monestir tenia una biblioteca notable⁹ i sabem que alguns manuscrits i incunables es poden vincular amb aquest centre. En qualsevol cas, més enllà d'aquesta anotació, posterior a l'elaboració del còdex, no tenim cap altra dada bibliogràfica o codicològica més que permeti afirmar amb rotunditat aquesta procedència (com ara un *exlibris*, anotació en algun inventari o catàleg o alguna signatura antiga d'aquella biblioteca).

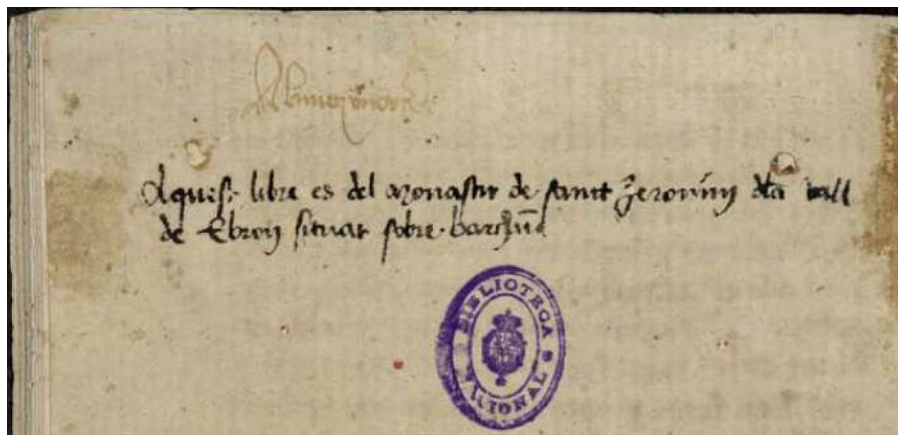

Fig. 2. Madrid, BNE MSS/8267, fol. 178v (ms. M ed. C. WITTLIN) © BNE.
Detall de la nota d'atribució

Segons Wittlin, ed. cit., p. 26, el ms. *M* seria «el més antic dels dos manuscrits» que conserven la traducció catalana i no seria traducció directa d'un original llatí, sinó que hauria copiat un altre manuscrit amb la versió catalana, avui perdut, que també hauria servit de model per a l'edició de l'incunable del 1492 (la de Pere Posa, impressor de Barcelona).

9. Aquesta biblioteca està encara per estudiar amb detall; els seus fons són de difícil identificació i estan dispersos en molts centres arran del procés de desamortització de 1835 i la destrucció total de l'edifici amb el pas del temps. Sobre aquest cenobi, i la seva biblioteca, entre d'altres, vegeu Agustí DURAN SANPERE, «Sant Jeroni de la Vall d'Hebron», en *Barcelona i la seva història. I. La formació d'una gran ciutat*, ed. Agustí DURAN SANPERE, Barcelona, Curial Edicions, 1972, pp. 698-706. Un primer esment de la seva biblioteca és del 1414 i s'hi descriuen còdexs litúrgics, d'oració i de devoció, així com títols de Ramon Llull i Francesc Eiximenis. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España. XLX. Viage a Barcelona y Tarragona*, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, només destacà alguns incunables i cap còdex.

A parer nostre, des del punt de vista paleogràfic és plausible datar el ms. *M* en la primera meitat del s. xv.¹⁰

El text del nou fragment que presentem més endavant correspon als folis 135r i 135v del ms. *M* (a la imatge 1 es poden veure els folis 135v i 136r).

1.2. *El ms. B: Ms. 76 CRAI-BR. UB*¹¹

Una primera descripció d'aquest manuscrit la devem a Miquel Rosell, que el datà a «finales s.xiv, [escrit amb] letra humanística»,¹² la qual cosa, des del punt de vista paleogràfic, és del tot impossible: per a l'àmbit català no tenim exemples en escriptura humanística anteriors a la segona meitat del s. xv. Encara podríem precisar una mica més: a Catalunya els primers testimonis en escriptura humanística cursiva (o *itàlica*), els podem datar a partir de 1440, i els libraris (còdexs escrits a l'*antiqua*) no serien anteriors a 1470.¹³

10. La comparació amb còdexs datats permet afirmar que la datació d'aquest ms. *M* s'ha de situar en aquesta franja cronològica; el cert és que encara està per fer un estudi exhaustiu sobre l'escriptura gòtica librària baixmedieval 'catalana' i, malauradament, aquest no és l'espai per presentar-lo.
11. Es pot veure el fol. 1r a la imatge 3 i una reproducció digital del manuscrit sencer en el portal <<https://crai.ub.edu/>> introduint el terme de cerca "07 ms. 76" [15/10/2019]. Un cop en la fitxa del manuscrit, des d'allà podem enllaçar amb el portal BITECA ob. cit.: <http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/searchwork_ca.html> [15/10/2019], que enregistra aquest mateix Ms. 76 amb el codi "manid 1857".
12. FRANCISCO MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la biblioteca de la Universidad de Barcelona. I (1 a 500)*, Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas, 1958, pp. 86-87.
13. Com és sabut, Florència és el bressol de l'escriptura humanística (o *littera antiqua* en l'àmbit librari, que comptarà amb una variant cursiva, coneguda més endavant amb el nom d'*itàlica*) i els seus trets distintius són ben definits entorn el 1410. El paper de figures com Coluccio Salutati, Poggio Bracciolini i Niccolò Niccoli és ben conegut pels treballs clàssics de Berthold L. ULLMANN, *The Origin and Development of Humanistic Script*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1960; Albinia C. DE LA MARE, *The Handwriting of Italian Humanism*, Oxford, Oxford University Press, 1973, o Albert DEROLEZ, *Codicologie des manuscrits en écriture humanistique sur parchemin*, Turnhout, Brepols, 1984, entre d'altres (impossible recollir en nota a peu de pàgina les aportacions de l'escola italiana: Giuseppe Billanovich, Giorgio Cencetti, Armando Petrucci, etc.). Per a l'àmbit català es pot consultar, entre d'altres treballs, els de Francisco M. GIMENO BLAY, «La escritura medieval de la Corona de Aragón», *Anuario de Estudios Medievales*, 21 (1991), pp. 233-249 (aquest en col·laboració amb Josep TRENCHS ODENA); Francisco M. GIMENO BLAY, «Una aventura caligràfica: Gabriel Altadell y su 'De Arte Scribendi' (ca. 1468)», *Scrittura e civiltà*, 17 (1993), pp. 203-270; Francisco M. GIMENO BLAY, *Admiradas mayúsculas: la recuperación de los modelos gráficos romanos*, Salamanca, Instituto de Historia del Libro y la Lectura, 2005 (aquests darrers, i d'altres relacionats amb l'escriptura humanística que no podem recollir aquí, elaborats en solitari).

Fig. 3. Ms. 76, CRAI-BR.UB, fol. 1r (ms. B ed. C. Wittlin) © CRAI-BR.UB. A la part inferior, nota de possessió d'època moderna i escut de la família Giner/Gener

C. Wittlin afirma que és «del segon terç del segle quinze», és a dir, datat entre 1433-1466 (la mateixa datació que el ms. anterior, tot i que considera que aquest ms. *B* seria més modern que el ms. *M* i que «ofereix un text més acostat a l'original de la traducció que el ms. *M*»). Segons el seu parer, i de manera ambigua, es tractaria d'una «escriptura ja no gòtica, però encara no humanística» (sic).¹⁴

BITECA (manid 1857), seguint Miquel Rosell, el data, amb certa cautela, entre «[1391-1400]» i l'atribueix a una mà «humanística». En aquest cas, i seguint el que comentàvem en paràgrafs anteriors a propòsit de la descripció de

14. Per a les observacions paleogràfiques i codicològiques sobre aquest manuscrit veure WITTLIN, *Tres épistoles sobre la Vida*, ed. cit., pp. 27-28.

Miquel Rosell, la data proposada és massa primerenca si acceptem que és una escriptura humanística; si es tracta d'aquesta escriptura, i al nostre parer ho és, la data proposada s'ha d'endarrerir unes quantes dècades. Crida l'atenció a Wittlin ed. cit., p. 27: «constantment la grafia caòtica, que sembla d'un copista que no ha llegit molt en català i que escriu, potser sota dictat, igual com parlava en el seu dialecte barceloní». En qualsevol cas, des del nostre punt de vista, no sembla tampoc obra d'un copista professional, perquè és una escriptura identificable en molts registres i protocols notariais del s. xv. Potser, com proposava Wittlin, és més encertat parlar d'un testimoni datat en el segon terç del s. xv.

Escrit també en paper, més prim que l'anterior, els 97 folis amiden 273 x 188 mm, amb una caixa d'escriptura de 170 x 55 mm. El text, distribuït en 2 columnes separades per un espai de 14 mm, conté 35 línies per plana.

D'aquest manuscrit criden l'atenció dues dades paratextuals (imatge 4). Al marge inferior del foli 1r hi ha un escut que Wittlin descriu així: «un arbust amb raells i tres branques frondoses en forma de la lletra grega psi, cada branca amb dues branques menors».¹⁵ Pensem que en aquest punt Wittlin segueix Miquel Rosell, que ja va advertir de la presència d'un escut en aquest manuscrit,¹⁶ i que també identifica en altres dos còdexs del CRAI-BR.UB (en concret, els mss. 87 i 91). Wittlin va una mica més enllà i afirma, sense donar més dades, que és de «la família Gener (potser la de Jaume Gener, monjo lul·lista de Santes Creus)». En canvi, el catàleg CRAI-BR.UB i BITECA-PhiloBiblon¹⁷ coincideixen en afirmar que és l'escut d'una altra família, la família Oliver. Una primera anàlisi heràldica suggereix que l'escut pertany a la família Gener o Giner.¹⁸

15. Sobre aquesta afirmació i les que segueixen entorn de l'escut cfr. WITTLIN, *Tres epístoles sobre la Vida*, ed. cit., p. 27.

16. MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos*, op. cit., p. 87, tot i donar la descripció («un escudo cuadrangular en losange, de fondo dorado, en que campea un arbusto frutado, de tres ramas tripartitas, de sinople») i assenyalar la semblança amb els mss. 87 i 91, no fa cap proposta d'identificació heràldica.

17. En concret, el CRAI-BR.UB parla d'un «escut (...) d'or i un oliver de sinople» i BITECA el descriu com un «escut quadrangular amb un arbust verd sobre fons groc».

18. Així ho creu l'especialista en la matèria Gerard Mari Brull, professor de la UB, a qui agraïm el seu dictamen. Segons que ens comunica, els arbrers i branques als escuts acostumen a definir-se per les fulles i els fruits que s'hi representen. Al seu parer, la imatge s'allunya d'un arbre o les branques d'una olivera; més aviat, les branques i els fruits del manuscrit s'apropen més a les representacions medievals d'un ginebró, que s'associa amb escuts de famílies amb cognoms com Giner o Gener (i les seves variants: Jané, Gené, etc.). El nostre objectiu no és fer cap edició crítica del text, per la qual cosa no hem aprofundit ni en la figura del monjo valencià que, segons Wittlin, seria l'autor de la traducció catalana, ni tampoc en la de Jaume Gener, el monjo lul·lista de Santes Creus que suggereix el mateix autor.

Fig. 4. Ms. 76, CRAI-BR.UB, fol. 1r (ms. B ed. C. Wittlin) © CRAI-BR.UB. Detall nota de possessió i escut família Giner/Gener

En aquest mateix foli 1r, entre el final del text i l'escut, s'hi pot llegir el text següent: «Es de la Biblioteca Mariana de San Francisco de Asís de Barcelona». Aquesta anotació (escrita ja en època moderna, en un moment difícil de precisar, però molt posterior a la còpia medieval), si és correcta, faria referència al monestir homònim, també conegut com *de Framenors*, documentat des del s. XIII a la ciutat de Barcelona. Segons la base de dades d'Antics Posseïdors del CRAI-BR.UB,¹⁹ es conserven altres manuscrits amb notes de possessió semblants.

Per a Wittlin, «els arcaïsmes fan pensar que la traducció data de la fi del segle catorze, però la tècnica del traductor d'imitar la sintaxi llatina i d'introduir ampliacions suggereix l'inici del segle quinze» (p. 16). Encara més, Wittlin creu que es tractaria d'una traducció directa d'algun *original* llatí.

A partir d'un criteri exclusivament paleogràfic, a parer nostre, tot i la dificultat d'establir una data de manera rotunda, el ms. B no és de finals del s. XIV, sinó més tardà, del segon terç o mitjans s. XV.

19. <<http://www.bib.ub.edu/fileadmin/poseidors/cerca.htm>> [15/10/2019]: terme de cerca “mariana”. A més a més, dins el catàleg CRAI-BR.UB es pot consultar un apartat específic sobre “Manuscrits de biblioteques de convents” amb informació diversa sobre catàlegs i papers referits a la Biblioteca Mariana de Sant Francesc d'Assís de Barcelona (com ara els mss. 1355, 1490, 1505-1506, 1509 i 1948): <<https://crai.ub.edu/ca/recursos-d-informacio/patrimoni-bibliografic/manuscrits/>> [15/10/2019].

El text del fragment nou que presentem més endavant correspon als folis 69r i 69v del ms *B* (la imatge 5 correspon al darrer dels folis esmentats).

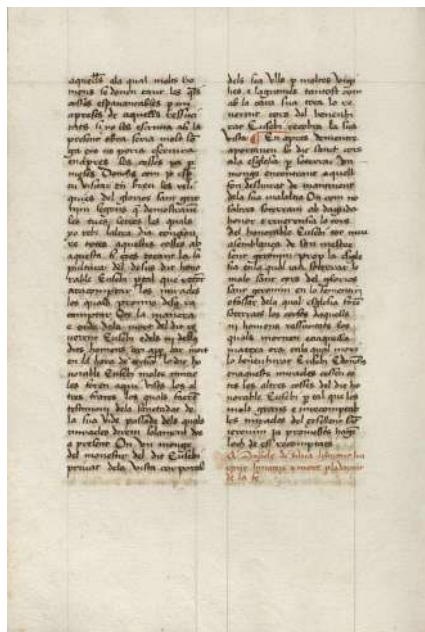

Fig. 5. Ms. 76, CRAI-BR.UB, fol. 69v (ms. *B* ed. C. WITTLIN). © CRAI-BR.UB

2. EL *FRAMM. I*, *BUSTA 4.E* DE LA BIBLIOTECA VALLICELLIANA DE ROMA

La Biblioteca Vallicelliana de Roma²⁰ custodia un petit fragment en pergami (els altres textos eren, com hem vist, en paper), amb signatura *Frammenti I, busta 4.e*, les mides del qual són actualment de 163 x 53 mm i conté de forma parcial 23 línies que corresponen al recto i verso d'un foli molt malmès. A tenor del text que hi manca, l'amplada del full potser era el doble de l'actual, d'uns 110 mm, i a la llargada actual de 163 mm li hauríem d'afegir uns 25-30 mm més per al marge inferior (parlaríem, per tant, d'uns 188-192 mm). El seu format seria més petit que el dels dos manuscrits anteriors. L'estat actual del fragment no permet apreciar-hi cap foliació. Escrit en tinta negra, en la cara més esvaïda s'aprecia un

20. Per conèixer l'origen de la Biblioteca Vallicelliana de Roma (P.zza della Chiesa Nuova, 18) i els seus fons remetem a la seva adreça digital: <<http://www.vallicelliana.it>> [15/10/2019].

calderó en tinta vermella, la qual cosa ens fa pensar que els epígrafs dels capítols també devien de ser escrits en aquest color (com s’aprecia en els dos manuscrits posteriors conservats).

Segons Caldelli²¹ el fragment que presentem és del «s. XIV, Spagna» (*sic*) i escrit en una «textualis piuttosto disarticolata e non particolarmente elegante», és a dir, en una variant de gòtica librària. Devia ser, per tant, obra d’un copista professional.

El fragment sembla haver format part del reforç d’alguna enquadernació, pràctica habitual en època medieval i moderna, encara que la fitxa del catàleg vallicellià no dona cap informació sobre el *liber tradens* o la possible procedència del fragment (el més segur és que en el moment de la catalogació aquesta informació ja no es conegués, si és que es va conèixer en algun moment del periple d’aquest i de molts altres fragments).

El fragment en qüestió remet, segons la Taula de l’edició canònica de Wittlin, a la darrera part del llibre, la «III: l’epístola de sant Ciril», la resposta de Ciril a Agustí. En paraules de Wittlin (ed.cit., p. 10):

Com li havia demanat Agustí, Ciril li envia un resum de dues dotzenes de miracles, sense repetir els que ja li havia escrit Eusebi. En el primer [*capítol “49. Miracle dels tres ressuscitats” segons l’edició de Wittlin, capítol que antecedeix al del fragment romà*] descriu com Jeroni intervé personalment per destruir la secta dels que no creuen que les ànimes elegides frueixen de la visió beatífica ja abans del judici final. En una visió, Jeroni havia ordenat a Eusebi de ressuscitar els tres homes als quals, mentre eren morts, havia fet fer una volta per l’altre món.

21. Elisabetta CALDELLI, *I Frammenti della Biblioteca Vallicelliana. Studio metodologico sulla catalogazione dei frammenti di codici medievali e sul fenomeno del loro riuso*, Roma, ISIME, 2012, pp. 215-216, 358. El capítol d’aquesta obra, «I. Il riuso dei manoscritti nelle legature» (pp. 29-88), és de lectura obligada. No hem pogut obtenir més dades d’aquest fragment en cap treball científic, base de dades o catàleg en línia de manuscrits (com ara l’italià *Manus OnLine*: <<https://manus.iccu.sbn.it/index.php>> [15/10/2019]). En aquest àmbit d’estudi, el de fragments i *membra disiecta* de còdexs, comptem per a Catalunya amb aportacions recents com les de J. Antoni IGLESIAS-FONSECA, «La investigación sobre fragmentos y *membra disiecta* en Cataluña: jirones de un ilustre patrimonio bibliográfico», en *Frammenti di un discorso storico. Per una grammatica dell’aldilà del frammento*, ed. Caterina TRISTANO, Spoleto, CISAM, 2019, pp. 481-506; J. Antoni IGLESIAS-FONSECA, «Instrumentos inútiles o no importantes per lo monasteri’. En los márgenes de la codicología: fragmentos y *membra disiecta*», en *La producción del libro en la Edad Media. Una visión interdisciplinar*, eds. Gemma AVENOZA - Laura FERNÁNDEZ - Lourdes SORIANO, Madrid, Sílex, 2019, pp. 247-292.

Aquests testimonis oculars, un cop entrevistats per Ciril, moren al mateix temps que Eusebi, la mort i enterrament del qual es descriu en el mateix capítol 50 [*“50. De la mort d’Eusebi e dels tres ressuscitats” segons la Taula de Wittlin*].

Una altra secta, la dels que deien que Jesucrist ‘volgué fugir a la sua passió’, és destruïda en la persona de Sabinià. Aquest havia fet circular un tractat herètic sota el nom de Jeroni. Com que l’arquebisbe de Natzaret, Silvà, no és presenta el dia assignat per provar que es tracta d’una falsificació, és condemnat a mort, però Jeroni el salva a l’últim moment» [és el capítol *“51. Miracle de Silvà liurant-se de la mort”*].

El text del fragment correspon, com dèiem, als paràgrafs finals del capítol 50; unes poques línies després, que correspondrien ja a un altre foli, s’iniciaria el capítol 51. Mentre que una de las cares és llegible, a l’altra només som capaços d’esbrinar algunes paraules que ens permeten seguir el text a partir de l’edició de Wittlin.

Encara que l’estat del fragment no és gaire òptim, sobretot per una de les dues cares (la que anomenem «recto»), oferim la transcripció que hem estat capaços de fer a partir de la lectura directa:

[recto: imatge 6]²²

1 [...] nostres [corsos. O molt car Agustí:]
 sàpies certament [que yo aprenguí manifesta-]
 ment dels desús [dits tres hòmens ressuscitats
 moltes coses temeroses e espantables, les quals si eren
5 empremtades en les penses dels
 hòmens] mortals [yo’m pens que arrancarien]
 e foragitarien [de rael la amor
 de totes] coses [terrenals e eslenegables,
 e la gran cura e ància de aquelles a la qual molts hò-]
10 mens se donen [tant. Les quals coses
 spantables per mi appreses d’a]
 q[uells ressuscitats, si yo les scrivia ací la]
 present obra seria [molt longa, e yo no poria]

22. ‘recto’ i ‘verso’ corresponen només a la presentació del text i a les imatges (no sabem si corresponen, per manca de dades codicològiques, a la realitat del manuscrit: ni el pergami permet apreciar si som davant el recto o el verso, ni hi ha cap anotació de foliació). A la transcripció recollim el text la lectura del qual no ofereix gaires dubtes (el desenvolupament de les abreviatures, per ser fidels a l’original, el fem amb lletra cursiva). Tot seguit hem recollit entre claudàtors quadrats ([...]) el text que, segons l’edició de Wittlin, el completaria (*Tres epístoles sobre la Vida*, ed. cit., p. 156). Finalment, hem numerat les línies.

escriure [après les choses ja promeses]
15 com yo espere [tu visitar en breu]
les [reliques del gloriós sant He-]
rònim, segons [que demostraven les tues
letres [les quals yo rebí l'altre dia,
conclouré totes aquelles coses ab aquesta fi,
20 ço és, tocant la sepultura del desús dit
honorable Eusebi, per tal que retorne a
comptar los miracles los quals prometí
desús recomptar].

Fig. 6. Framm. I, Busta 4.e, Biblioteca Vallicelliana (Roma): foli *recto* © VALLICELLIANA

[verso: imatge 7]
1 [On, la manera e orde] de la mort del dit re-
[verent Eusebi e del]s tres hòmens ressus-
[axí appar] a manera mort en
[hora de tèrcia lo honor]able Euzebi, molts

5 [molts miracles foren aquí vists] per tots aquells, los *quals*
 [feren testimoni de la sant]edat *de* la sua vida
 [passada. Dels quals miracl]es direz dos a present
 [On, un mon]ge del dit monestir
 [del dit Eusebi, privat] *de* la vista corporal
 10 [dels seus ulls per] moltes vigílies
 [e làgremes,] tantost com ab
 [la sua cara tocà lo] reverent cors del be-
 [neventurat Eusebi] cobrà la sua vista.
 [Enaprés, dementre que] portaven lo dit sant
 15 [cors a la església per] soterrar-lo, .I. monge
 [encontrant aquell fon de]lliurat de continent de
 [la sua malaltia. On] nosaltres soterram
 [ab deguda honor e rev]erència lo sant cors del
 [l'honorable Euseb]i tot nuu a semblan-
 20 [ça de son mestre] Herònim *prop* la sglé[sia]
 [en la qual jau soterrat lo] molt reverent cor[s]
 [del dit gloriós sant] Herònim en lo [ciminteri]
 [o fossar de la qual església foren soterrats]

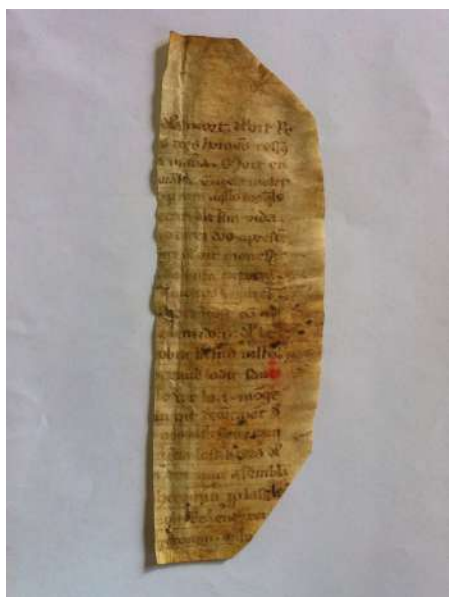

Fig. 7. Framm. I, Busta 4.e, Biblioteca Vallicelliana (Roma): foli *verso* © VALLICELLIANA

3. UN AVANÇ DE CONCLUSIÓ

Segons C. Wittlin, els mss. *B* i *M* comentats formen part de dos tradicions manuscrites diferents. Des del punt de vista lingüístic, la lectura del fragment vallicellà permet afirmar, sense cap mena de dubte, que, tot i les diferències assenyalades per Wittlin entre els mss. *B* i *M*, aquests dos estan més propers entre si que no pas cap d'ells amb el fragment. Tot i el poc text que pot llegir-se al fragment (pel seu estat de conservació i per tractar-se d'un bocí d'un foli molt més extens), hem pogut observar que en moltes ocasions ofereix solucions lèxiques diferents a les dels altres dos manuscrits (així, per exemple, detectem l'omissió de paraules que sí que són en el text dels altres dos manuscrits, la substitució d'altres que sí que són coincidents en els altres dos textos, etc.). Per tant, el fragment, des del punt de vista textual, no és coincident amb cap dels dos manuscrits comentats: som, pel que sembla, davant d'una altra tradició textual. Precisament perquè el fragment és molt reduït (i el text llegible encara és més breu), les diferències i similituds textuais detectades són significatives i ens permeten afirmar que el ms. *B* i el ms. *M* són més propers entre si que no pas qualsevol d'ells amb el fragment. Deixem per a una millor ocasió, en cas de trobar més fragments semblants en el fons vallicellà, l'estudi aprofundit de les diferències textuais presents al fragment conservat. En la taula següent oferim una petita mostra:²³

Fragment Bib. Vallicelliana (‘verso’; imatge 7)	Ms. 76 CRAI-BR.UB (ms. B ed. Wittlin; imatge 5)	Madrid, BNE MSS/8267 (ms. M ed. Wittlin; imatge 1)
dels tres hòmens (fragm., verso, lín. 2)	dels dessús dits hòmens (fol. 69v, líns. 23-24, col. a)	dels desús dits hòmens (fol. 135r, lín. 22)
a manera mort en (fragm., verso, lín. 3)	car mort en (fol. 69v, lín. 24, col. a)	car mort en (fol. 135r, lín. 23)
direz dos (fragm., verso, lín. 7)	direm solament dos (fol. 69v, lín. 31, col. a)	direm solament dos (fol. 135r, lín. 27)
deliurat de continent (fragm., verso, lín. 16)	deliurat de manament (fol. 69v, lín. 10, col. b)	deliurat de mantinent (fol. 135v, lín. 8)
molt reverent cors (fragm., verso, lín. 21)	molt sant cors (fol. 69v, lín. 18, col. b)	molt sanct cors (fol. 135v, líns. 12-13)

En resum, tot i les limitacions materials del fragment podem afirmar el seu origen català, les característiques paleogràfiques i codicològiques del qual reme-

23. Els exemples triats corresponen, respectivament, a les imatges 7, 5 i 1 (al quadre oferim, entre parèntesi, el foli i línia/columna on es troben).

ten a un testimoni del s. XIV (una primera datació ens suggereix situar-lo a la segona meitat d'aquest s. XIV), anterior en el temps, per tant, als altres dos manuscrits conservats. Es tractaria, doncs, del testimoni català més antic conegut fins ara d'aquest text.²⁴

Roma, caput mundi, també en conservar el testimoni més antic d'aquesta versió jerònima.

24. Per qüestions d'espai deixem per a una altra ocasió l'estudi detingut del fragment des del punt de vista paleogràfic i codicològic. Les imatges, no obstant, permeten afirmar l'antiguitat del testimoni que presentem.